

Mardin Midyat Aktaş Mevkii İnsan İskeletlerinde Diş ve Çene Patolojileri

Ayşe Acar¹

Öz: Midyat Aktaş Mevkii iskeletleri, 2013 yılında Mardin ili Midyat ilçesi Aktaş Mevkii Mor Hobil-Mor Abrohom manastırının kuzeyinde yer alan ve Roma Dönemine tarihlendirilen dört adet oda mezardan ele geçirilmiştir. Çalışmanın amacı; Midyat, Aktaş Mevkii bireylerinin diş, üst ve alt çenelerine ait patolojilerini inceleyerek bireylerin yaşam biçimi, ağız sağlığı, beslenme alışkanlıkları ve demografik yapısını tahmin etmektir. Çalışmada, Midyat, Aktaş Mevkii oda mezarlardaki 319 adet üst ve alt çenelerden elde edilen veriler kullanılmıştır. Sonuç olarak, toplumda 319 adet birey olduğu (%11,28'i bebek, %15,67'si çocuk, %5,64'ü kadın, %14,42'si erkek, %50,78'i cinsiyeti bilinmeyen) saptanmıştır. Aktaş Mevkii bireylerinin diş ve çene patolojileri, %6,19'u çürük, %9,29'u apse, %42,95'i ölüm öncesi diş kayıplarından oluşmaktadır. Toplumun beslenme alışkanlıklarının hayvansal proteine yönelik olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Aktaş Mevkii, Roma Dönemi, Diş ve Çene Patolojileri, Mardin, Midyat.

Teeth And Jaw Pathologies In Human Skeletons In Aktaş Locality of Mardin/Midyat

Abstract: The skeletons of Aktaş locality of Midyat were uncovered in 2013, from a four-room chamber tomb, which dates back to the Roman period and locates in the North of Mor Hobil-Mor Abrohom monastery in Aktaş Locality of Midyat district of Mardin province. The aim of the study is to estimate the life style, oral health, nutritional habits and demographic structure of Midyat Aktaş Locality individuals by examining the pathology of teeth, upper and lower jaws of them. In the study, the data obtained from 319 upper and lower jaw fragments from the chamber tombs of Aktaş Locality of Midyat. As a result, it is found that there were 319 individuals in the society (11,28% infants, 15,67% children, 5,64% female, 14,42% male, 50,78% unknown gender). Aktaş Locality Individuals' teeth and jaw pathologies consist of 6, 19% caries, 9, 29% abscess and 42, 95%

¹ Dr. Öğr. Ü., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, ayseacar@artuklu.edu.tr, aysesolmaz01@gmail.com

ante mortem loss of teeth. It could be said that the nutrition habits of the society predominantly included the animal protein.

Key Words: Aktaş Locality, Roman Period, Teeth and Jaws Pathology, Mardin, Midyat.

Giriş

Mardin ili Midyat ilçesi Aktaş Mevkii, Mor Hobil-Mor Abrohom manastırının kuzeyinde yer alır. Manastır ile mezarlık alanını Manastır Caddesi ayırmaktadır (Fotoğraf 1) (Erdoğan ve Deniz, 2014: 171). Bu caddede yapılan yol genişletme çalışması esnasında, iş makinesi yolun kuzeyinde tesadüf eseri, mezar odasının (A Mezar Odası) tavanında delik açmıştır. Mardin Müzesi çalışanları tarafından yapılan gözlem ve tespitten sonra alanın bir mezarlık olduğu görülmüş ve Midyat Kaymakamlığının katkıları ile alanda kazı çalışmaları başlatılmıştır. Alçak bir kayalık alanın batıya bakan yüzüne oyulmuş mekânlardan oluşan mezarlık alanında, 5 adet kayaya oyulmuş bölüm tespit edilmiştir. Bu mekânlardan dört tanesi, içinde mezarların bulunduğu oda mezar; bir tanesi de yaşam alanı olarak kullanılmış mekan olabileceği düşünülmektedir. Yaşam alanının içinde ve kapı önünde yakın zamana kadar kullanılan üç bölmeli ocak tespit edilmiştir. Mezar odalarının kapıları aynı cephede olup, batıya doğru konumlanmıştır. A'dan D'ye doğru isimlendirilen mezar odalarında, kazı çalışmaları ve yol çalışması sırasında üst tavanın bir kısmı tahrip olmuş, kazı çalışması A Odasından başlatılmıştır (Fotoğraf 2). A Mezar odası için kazı çalışması odanın üst yüzeyinde 954,50 m kodunda yapılmıştır (Fotoğraf 3). Odanın kapısı batı yönünde 80 cm yüksekliğinde, 60 cm genişliğindedir. İki basamakla inilen mezar odasının ön kısmında (batı) kapının güney bitişiğinde cepheye tekne biçiminde oyularak oluşturulmuş üç adet kline, kapının kuzey bitişiğinde aynı şekilde 3 adet kline mezar olmak üzere toplam 6 adet mezar mevcuttur. Odanın içinde 10 adet mezar girişi kapısından başlayarak numaralandırılmış, zeminde 1 adet kaya mezar tespit edilmiştir. İnsan kemikleri ve mezar içi kalıntılar odanın suyla dolup taşması sebebiyle tabanda yayılmış durumdadır (Fotoğraf 4). Bu sebepten dolayı kemiklerin tamamına yakını çürümüş ve küçük boyutlarda ele geçirilmiştir. B Mezar odası, A Mezar odasının kuzeyinde yer almaktadır (Fotoğraf 5). Odanın içine kemerli bir kapıdan girilip iki basamakla tabana inilmektedir. Odada yükseklikleri birbirinden farklı 2 adet duvara oyulmuş mezar tespit edilmiştir. Kalıntılar A Odasında olduğu gibi dağınık durumdadır ve zeminde yapılan kazıda, odanın kuzey duvarı dibinde az miktarda dağınık durumda insan kemikleri tespit edilmiştir. C Odası, B Odasının kuzeyinde yer almaktadır ve içine bir dromosla girilmektedir (Fotoğraf 6). Odadaki insan kemikleri dağınık durumda bulunmaktadır. Odanın arka bölümünde güney ve kuzeyde 1 adet, doğuda 3 adet, ön bölümün kuzeyinde 1 adet, toplamda 6 adet duvara oyulmuş mezar tespit edilmiştir. D Mezar odası, dış cephe temizliği esnasında A Oda mezarı ile B Oda mezarının arasında kalan boş alanda bulunmaktadır (Fotoğraf 7). Diğer mezarlar arasında en küçük boyutlu mezar odası niteliği taşımaktadır. Oda içerisinde 3 adet mezar nefi bulunmaktadır.

Mezardaki kemikler daha sonraki gömülere yer açmak için mezarın bir kenarına gelişigüzel istiflenmiş şekildedir.

Mezar odalarından çıkarılan buluntuların büyük bölümü pişmiş toprak kandillerdir (Erdoğan ve Deniz 2014: 178-180). Kandillerin bir kısmı odaların zemin bölümünde dağınık bir şekilde ve mezar içlerinde ölünün yanına konulmuş mezar hediyeleridir. Kandiller dönem olarak Roma Dönemi özellikleri taşımaktadır. Mezar içerisinde 30 adet sikkenin 1 adedi Bizans (I. Justinianos MS. 527-565), diğerleri Roma Dönemine (3-4. yy) tarihlendirilmiştir. Ayrıca mezar içerisinde çok sayıda farklı formlarda boncuk (cam ve taş), pişmiş toprak kaplar (sunum için kullanılmış), gözyaşı şişeleri bulunmuştur. Alanda ele geçirilen buluntular dikkate alındığında, mezarların içinde ya da zeminde bulunan pişmiş toprak kadeh, çömlek ve taş sunaktanyola çıkılarak gömüler için sunum ve libasyon törenleri düzenlendiği tahmin edilmektedir. Aktaş Mevkii kaya mezarları MS. 3-6. yy arası kullanım gören pagan dini geleneklerine göre gömü yapılan bir aile mezarlığı olarak tahmin edilmiştir.

Arkeolojik kazı alanlarından elde edilen insana ait iskelet kalıntılarla birlikte diş ve çene bulguları; toplumun ağız ve diş sağlığı, yaşam biçimi, beslenme, fiziksel ve kültürel çevrenin etkileri hakkında bilgi elde edebileceğimiz materyallerdendir. Çalışmaya konu alan Midyat-Aktaş Mevkii bireylerinin çene ve diş patolojileri ağız ve diş sağlığının anlaşılması için incelenmiştir. İncelenen patolojiler; çürük, apse, ölüm öncesi diş kaybı ve dişlerde görülen anomaliler başlığında toplanabilir. Bu patolojilerin üst çene (maxilla) ve alt çenede (mandibula) bulunan diş gruplarında, cinsiyet ve yaş grupları arasında nasıl bir dağılım gösterdiği saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı; Midyat, Aktaş Mevkii Roma Dönemi bireylerinde yaşam biçiminin, ağız sağlığının, beslenme alışkanlıklarının ve demografik yapının anlaşılması için Anadolu'da yaşamış çağdaş toplumlarla karşılaştırılarak sonuca ulaşmaktır.

Materyal Metot

Mardin, Midyat Aktaş Mevkii Nekropol Kazısı, Mardin Müzesi Müdürü Nihat Erdoğan nezaretinde 2013 yılında başlamış, aynı yılda tamamlanmıştır. İskeletler incelenmek üzere, Mardin Müze Müdürü Nihat Erdoğan'ın izni ile 08.01.2016 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi Antropoloji Bölümü Osteoloji laboratuvarına getirilmiştir.

Çalışma materyali, Midyat Aktaş Mevkii mezar alanı kazı çalışmasında ortaya çıkarılan 4 oda mezardan (A-D) toplam 319 bireye ait üst ve alt çeneden oluşmaktadır. Oda mezarlarda karışık durumda bulunan üst ve alt çeneye ait kalıntılar tek bir birey olarak değerlendirilmiştir.

Laboratuvara gelen kemiklerde öncelikle, temizlik ve onarım çalışması yapılmış, birey sayısı tahmin edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki aşamada cinsiyet

ve yaş tahmini yapılmıştır. Cinsiyet tayini için, alt ve üst çenedeki morfolojik cinsiyet kriterleri kullanılmıştır (Krogman ve İşcan, 1986:192-193, White ve Folkens, 2005:386-387). Buna göre; erkeklere ait mandibula kemiğinin yapısı daha iri, kas tutunma izleri belirgin, gonial açı dik açıya yakın, gonion bölgesi geniş, ramus küt, kondüller geniş ve çene kare görünümündedir. Üst çene erkeklerde genellikle daha geniş ve büyüktür. Üst çenenin şekli erkeklerde U şeklinde iken kadınlarda daha paraboliktir. Yaşlandırma için bebek ve çocuklarda dişlerin sürme dönemine göre geliştirilen dental yaşlandırma (Ubelaker, 1978; Brothwell, 1981), genç erişkinlerde daimi köklerin kapanması (Ubelaker, 1978), erişkin bireylerde ise dental aşınma (Olivier, 196; Demirjian ve diğ., 1973; Brothwell, 1981) metotları kullanılmıştır. Yaş aralıklarının belirlenmesinde 0-3 yaş bebek, 3-12 yaş çocuk, 12-20 yaş ergenler (adölesan), 20-35 yaş genç erişkin, 35-50 yaş orta erişkin, 50 yaş ve üstü ileri erişkin olarak değerlendirilmiştir (White ve Folkens 2005:364). Diş ve çene patolojileri için süt dişlerde çürük oluşumu gözlenmiştir. Üst ve alt çenedeki çürük, apse, ölüm öncesi diş kaybı ve dişlerde görülen anomaliler hakkında Brothwell'in (1981), Ortner ve Putschar'ın (1980), Hilson'un (1986), Buikstra ve Ubelaker'ın (1994) ve Aufderheide ve Rodriguez-Martin'in (1998) çalışmalarından faydalanılmıştır.

Bulgular

154

Çalışmada mevcut bireylerin diş ve çenelerinde makroskobik olarak gözlenen patoloji sonuçları değerlendirilmiştir. Materyallerin oda mezar içerisinde dağınık bir durumda olması sebebiyle, üst ve alt çeneler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. İncelenen bütün mezarlardaki 319 adet çeneden, 21 adet üst çene ve 83 adet alt çene üzerinde gerek postmortem travmalar sebebiyle gerekse ileri erişkin yaş bireyler oldukları için diş bulunmamaktadır. Mezar odalarında 11 adet çenede (1 adet üst çene, 10 adet alt çene) yanma bulguları gözlenmiştir (Fotoğraf 8). Yanma tespit edilen çenelerdeki bulgular değerlendirmeye dahil edilmemiştir.

Bütün mezar odalarında, 228 adet alt (%71,47), 91 adet üst (%28,52) olmak üzere toplam 319 adet sağ yarım, sol yarım veya bütün halde bulunan çene parçası saptanmıştır. Tablo 1'de mezar odalarına göre üst ve alt çene dağılımları gösterilmiştir. En fazla kalıntı toplam 221 adet ile A Mezar odasına aittir. Tablo 2'ye göre; toplam üst ve alt çenenin 36 adedi bebek (%11,28), 50 adedi çocuk (%15,67), 6 adedi adölesan (%1,88), 62 adedi genç erişkin (%19,43), 34 adedi orta erişkin (%10,65), 7 adedi ileri erişkin (%2,19) birey olarak değerlendirilmiştir. Yaşı tahmin edilemeyen üst ve alt çenedeki birey sayısı 124 adet (%38,87) olarak değerlendirilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi birey sayısındaki yoğunluğun çocuk ve genç erişkinlerdedir.

Tablo 1: Mezar Odaları Alt ve Üst Çene dağılımları (N: 319)

	Alt Çene	%	Üst Çene	%
A Mezar Odası	155	67,98	69	75,82
B Mezar Odası	25	10,96	6	6,59
C Mezar Odası	47	20,61	12	13,18
D Mezar Odası	1	0,43	4	4,39
Toplam	228	100	91	100

Tablo 2: Mezar Odaları Üst ve Alt Çenelerin Yaş Gruplarına göre dağılımı (Üst Çene N: 91, Alt Çene N: 228)

Cinsiyet	Üst Çene	%	Alt Çene	%	Toplam	%
Bebek (0-3 yaş)	12	13,18	24	10,52	36	11,28
Çocuk (3-12 yaş)	17	18,68	33	14,47	50	15,67
Adölesan (12-20 yaş)	2	2,19	4	1,75	6	1,88
Genç Erişkin (20-35 yaş)	15	16,48	47	20,61	62	19,43
Orta Erişkin (35-50 yaş)	11	12,08	23	10,08	34	10,65
İleri Erişkin (+50 yaş)	0	0	7	3,07	7	2,19
Yaşı Bilinmeyen	34	37,36	90	39,47	124	38,87
Toplam	91	100	228	100	319	100

Daimi dişlerin sayıları Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre çocuk, kadın, erkek ve cinsiyeti belirlenemeyen bireylere ait üst ve alt çenelerdeki diş sayısı 166 adet üst çene, 466 adet alt çene olmak üzere toplamda 632 adet diş incelenmiştir. En fazla diş üst ve alt çenede birinci büyük azı (M1, N: 138) dişi olarak tespit edilmiştir. Üst çenede toplam 21 adet bireyde (7 çocuk, 14 cinsiyeti bilinmeyen), alt çenede toplam 83 adet bireyde (19 çocuk, 3 kadın, 9 erkek, 52 cinsiyeti bilinmeyen) diş bulunmamaktadır.

İncelenen üst ve alt çenelerdeki daimi dişlerde (N: 653), dişlerin %7,35'ini birinci kesiciler, %8,88'ini ikinci kesiciler, %11,79'unu köpek dişleri, %12,40'ını birinci küçük azı dişleri, %12,55'ini ikinci küçük azı dişleri, %21,28'ini birinci büyük azı dişleri, %15,92'sini ikinci büyük azı dişleri ve %9,80'ini üçüncü büyük azı dişleri oluşturmaktadır.

Tablo 3: Mezar Odalarındaki Bireylerin Daimi Diş sayıları

Üst Çene	Ç	K	E	C.B.	Toplam	Alt Çene	Ç	K	E	C.B.	Toplam
I1	2	1		1	4	I1	7	6	24	7	44
I2	2	1		3	6	I2	6	10	25	11	52
C	6	1	3	5	15	C	6	18	24	14	62
PM1	4	2	2	16	24	PM1	6	14	24	13	57
PM2	4	2	4	19	29	PM2	2	12	23	16	53
M1	17	2	3	25	47	M1	17	16	22	37	92
M2	5	2	3	18	28	M2	8	14	24	30	76
M3			2	11	13	M3		10	20	21	51
Toplam	40	12	17	98	166	Toplam	52	100	186	149	487
Genel Toplam (Üst ve Alt)	92	112	203	247	653						

Ç: Çocuk, K: Kadın, E: Erkek, C.B.: Cinsiyeti Bilinmeyen

Mezar odalarındaki bebek ve çocuk bireylere ait süt dişleri sayısı Tablo 4'de verilmiştir. Toplamda 88 adet diş incelenmiştir. Daimi dişlerde olduğu gibi süt dişlerde en fazla diş süt birinci büyük azı (M1) dişi olduğu görülmüştür. Üst çenede 7 adet bireyde, alt çenede 20 adet bireyde postmortem sebeplerden dolayı diş bulunmamaktadır. İncelenen üst ve alt çenelerdeki süt dişlerde (N: 88), dişlerin %3,40'ını birinci kesici dişleri ve köpek dişleri, %2,27'sini ikinci kesici dişleri, %59,09'unu birinci büyük azı dişleri, %31,81'ini ikinci büyük azı dişleri oluşturmaktadır.

Tablo 4: Mezar Odalarındaki süt diş sayıları

Üst Çene	N	Alt Çene	N
I1	1	I1	2
I2	0	I2	2
C	1	C	2
M1	15	M1	37
M2	10	M2	18
Toplam	27	Toplam	61
Genel(Üst ve Alt)	88		

Yaşı tahmin edilebilen 195 adet çenenin 103 adedi yetişkin birey, 92 adedi bebek ve çocuk bireylere aittir. Üst ve alt çenenin %60,19'u (N: 62) genç erişkin (20-35 yaş), %33,00'ü (N: 34) orta erişkin (35-50 yaş), %6,79'u ise (N:7) ileri erişkin (50+) yaş grubunda tahmin edilmiştir. Yaş gruplarının cinsiyet tahmini sonucunda oluşan dağılımı Tablo 5'te gösterilmiştir. Bireylerin en fazla görüldüğü yaş grubu, erkeklerde %50 ile ve kadınlarda %60 ile genç erişkin yaş grubundadır. Cinsiyeti bilinmeyen kişilerde ise en fazla bireyin görüldüğü yaş grubu %66,07 ile genç erişkin grubunda olduğu gözlenmiştir. Tablo 6; 86 adet bebek (0-3 yaş) ve çocuğa (3-12 yaş) ait üst ve alt çenelerin yaş dağılımlarını bir yıllık aralıklarla göstermektedir. Grafik 1'de en fazla bireyin 01-02 yaş arasındaki bebeklerde yoğunluk olduğu görülmektedir.

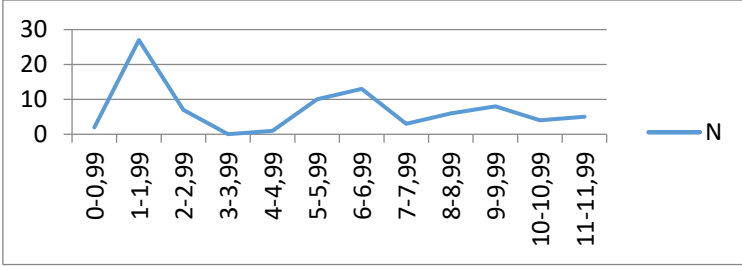
Tablo 5: Erişkin bireylerin üst ve alt çenelere göre cinsiyet ve yaş dağılımı (N: 103)

Üst+Alt Çene	Kadın	%	Erkek	%	Cins.Bilnm.	%	Toplam	%
Genç Erişkin (20-35 yaş)	9	60	16	50	37	66,07	62	60,19
Orta Erişkin (35-50 yaş)	3	20	14	43,75	17	30,35	34	33,00
İleri Erişkin (50+)	3	20	2	6,25	2	3,57	7	6,79
Toplam	15	100,00	32	100	56	100	103	100

Tablo 6: Bebek ve çocuk bireylerin üst ve alt çenelere göre yaş dağılımı (N: 86)

Yaş	N	%
0-0,99	2	2,22
1-1,99	27	30,00
2-2,99	7	7,77
3-3,99	0	0,00
4-4,99	1	1,11
5-5,99	10	11,11
6-6,99	13	14,44
7-7,99	3	3,33
8-8,99	6	6,66
9-9,99	8	8,88
10-10,99	4	4,44
11-11,99	5	5,55
Toplam	86	100,00

Grafik 1: Bebek ve çocuk bireylerin üst ve alt çenelere göre yaş dağılımı (N: 86)

Dış ve Çene Patolojileri

Toplumun beslenme alışkanlıkları ve yaşam biçimine dair bilgileri, iskeletten daha az zarar gören diş ve çeneler üzerinden ulaşabiliriz (Özbek, 2007: 50). Dişlerdeki paleopatolojik oluşumların görülme sıklığı genel beslenme alışkanlıklarını anlamamıza yardımcı olur. Arkeolojik kazı alanlarında çoğunlukla sağlam ve çok miktarda ele geçen dişlerin paleopatolojik açıdan incelenmesi; besin türleri, besin hazırlama şekilleri, ağız ve diş sağlıklarının ortaya koyan önemli veri kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Mardin, Midyat Aktaş Mevkii bireylerinin üst ve alt çeneleri ayrı ayrı bir birey olarak değerlendirilmiş; bireylerde apse, çürük, ölüm öncesi (antemortem) kayıplar ve diş anomalileri makroskobik olarak incelenmiştir. Yetişkin bireylere ait daimi dişlerin ve çenelerin paleopatolojik açıdan incelenmesi sonucunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde, diş çürüğü %6,19, apse %9,29, ölüm öncesi diş kaybı %42,95 oranında görülmektedir (Tablo 7). Bireylerde ölüm öncesi diş kayıpların fazla olduğu gözlenmiştir.

Tablo 7: Aktaş Mevkii yetişkin bireylerde daimi dişlerde görülen patolojik oluşumlar

	Kadın			Erkek			Cins. Bilinm			Genel		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%	B	G	%
Diş Çürüğü	18	2	11,11	46	5	10,8	162	7	4,32	22	14	6,19
Apse	18	4	22,2	46	8	17,39	162	9	5,55	22	21	9,29
Antemortem D. K.	11	1		20	10		24	11	46,1	24	1	42,9
	1	9	17,11	3	8	53,2	7	4	5	561	5	

B: Bakılan, G: Gözlenen

1. Diş Çürüğü

Diş çürükleri ağızda bulunan bakterilerin zamanla mine tabakasında birikmesi ve bu dokunun zarar görmesiyle oluşur (Özbek, 2007: 51). Toplumun beslenme alışkanlıkları ile ilişkilendirilir. Midyat Aktaş Mevkii Oda mezarlarından elde edilen üst ve alt çeneler diş çürüğü açısından incelenmiştir. 653 adet daimi dişin 14'ünde (%2,14) diş çürüğü lezyonuna rastlanmıştır (Fotoğraf 9-10). Bu oran kadın bireylerde %11,11 (2/18), erkek bireylerde %10,86 (5/46), cinsiyet, bilinmeyen bireylerde %4,32 (7/162) olarak saptanmıştır. Üst ve alt çeneler ayrı ayrı değerlendirildiğinde çürük görülme oranı, üst çenede (%23,16), alt çeneden (%13,87) daha fazladır (Tablo 8).

Tablo 8: Üst ve alt çenedeki daimi dişlerde diş çürüğü oranı

Dişler	Üst Çene			Alt Çene		
	B	G	%	B	G	%
I1	4	0	0	44	0	0
I2	6	0	0	52	0	0
C	15	0	0	62	0	0
PM1	24	2	8,33	57	0	0
PM2	29	0	0	53	1	1,88
M1	47	0	0	92	2	2,17
M2	28	2	7,14	76	3	3,94
M3	13	1	7,69	51	3	5,88
Toplam	166	5	23,16	487	9	13,87

B: Bakılan, G: Gözlenen

Üst ve alt çenedeki daimi dişlerin birlikte değerlendirilmesi sonucunda en fazla çürük oranı üçüncü büyük azı dişlerinde (%7,81) olup, bunu sırayla ikinci büyük azı dişi (%4,80), birinci küçük azı dişi (%2,46), birinci büyük azı dişi (%1,43), ikinci küçük azı dişi (%1,21) izlemektedir. Çürük oranı sağ çene yarımını daha fazla etkilemiştir (%17,50) (Tablo 9, Grafik 2). Diş çürüklerinin oluşumlarına bakıldığında diş boynunda oluşan nokta çürükleri sık görülmektedir.

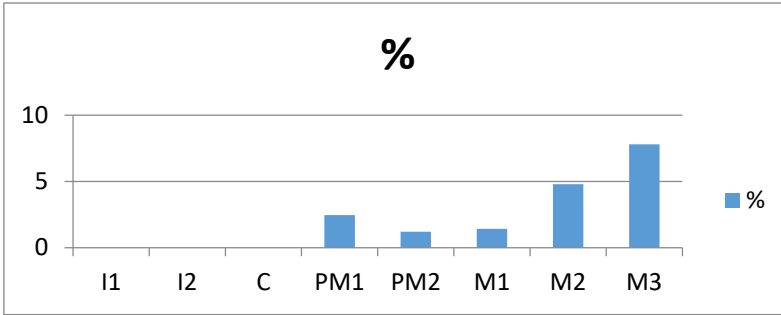
Tablo 9: Daimi dişlerde diş çürüklerinin çene yarımalarına göre dağılımı (Üst + Alt çene)

Üst+Alt Çene	Sol			Sağ			Genel		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	23	0	0	25	0	0	48	0	0
I2	24	0	0	34	0	0	58	0	0
C	32	0	0	45	0	0	77	0	0
PM1	39	1	2,56	42	1	2,38	81	2	2,46
PM2	40	0	0	42	1	2,38	82	1	1,21
M1	69	1	1,51	70	1	1,42	139	2	1,43
M2	47	2	4,25	57	3	5,26	104	5	4,8
M3	31	2	6,45	33	2	6,06	64	5	7,81
Toplam	305	6	14,77	348	8	17,50	653	15	17,71

B: Bakılan, G: Gözlenen

160

Grafik 2: Diş çürüklerinin diş gruplarına göre dağılımı

Çürük oranının yaşlara ve cinsiyetlere göre dağılımına bakıldığında; üst çenede orta erişkin yaş (35-50 yaş) grubuna ait 1 adet erkek bireyde birinci küçük azı dışında, genç erişkin yaş grubuna ait 1 adet cinsiyeti bilinmeyen bireyde ikinci büyük azı dışında ve orta erişkin (35-50 yaş) yaş grubuna ait 1 adet cinsiyeti bilinmeyen bireyde sağ yarıma ait birinci küçük azı, ikinci ve üçüncü büyük azı dişlerinde çürük tespit edilmiştir. Alt çenedeki yaşları ve cinsiyetleri tahmin edilebilen bireylerdeki çürük görülme yaşına bakıldığında; 1 adedi genç erişkin (20-35 yaş) yaş grubuna ait kadın bireyde sağ yarımda ikinci büyük azı dışında, 1 adedi orta erişkin yaş (35-50 yaş) grubuna ait kadın bireyde sağ yarıma ait birinci büyük azı dışında çürük görülmüştür. Erkek bireylerde çürük, 3 adet bireyde; birinci, ikinci ve üçüncü büyük azı dişlerinde olup, bireylerin hepsinin yaşları orta

erişkin yaş (35-50 yaş) grubunda olduğu tahmin edilmiştir. Alt çenede cinsiyeti tahmin edilemeyen 2 adet bireyde çürük görülme yaşı; 1 adedi genç erişkin (20-35 yaş) yaş grubunda ikinci küçük azı dışında ve 1 adedi orta erişkin (35-50 yaş) yaş grubunda üçüncü büyük azı dışında tespit edilmiştir. Üst ve alt çenelerde çürük görülme yaşı, orta erişkin (35-50 yaş) yaş grubunda yoğunluk göstermektedir.

Süt dişlerde diş çürüğü sadece 1 adet üst çenede sağ yarımaya ait süt birinci büyük azı dişi ve süt ikinci büyük azı dışında birlikte görülmüştür. Çürüğün birinci ve ikinci büyük azı dişin birleşim noktalarında (interproximal) boyun kısımlarında olduğu gözlenmiştir. Bunun dışında herhangi bir patolojiye rastlanmamıştır.

2. Apse

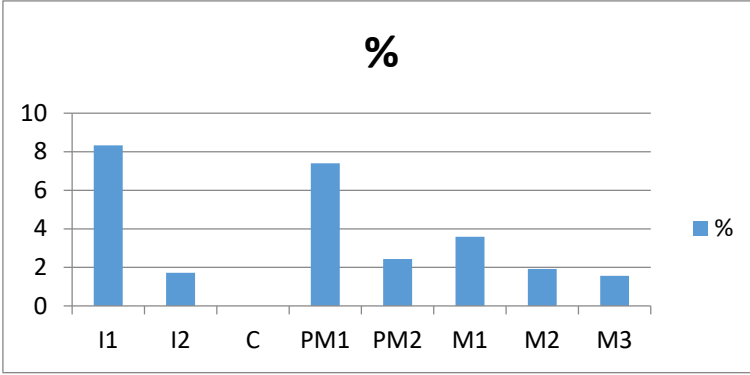
Pulpa boşluğunun enfekte olması sonucu iltihaplanmasıyla apse oluşumu gözlenir (Buikstra ve Ubelaker, 1994:55). Apsenin oluşum nedenleri arasında ileri derecede çürüme ve aşınma sayılabilir. Midyat, Aktaş Mevkii Mezar odalarındaki toplam 653 adet alveolün 21'inde (%3,21) apse oluşumu saptanmıştır (Fotoğraf 11-12). Cinsiyetler arasında bu oran, kadın bireylerde %22,22 (4/18), erkek bireylerde %17,39 (8/46), cinsiyeti bilinmeyenlerde %5,55 (9/162) olarak gözlenmiştir. Apsenin oluşumundan üst çene (%10,24) alt çeneye (%1,02) oranla daha fazla etkilenmiştir.

Üst ve alt çene birlikte değerlendirildiğinde en fazla apse oluşumu, birinci kesici dişte %8,33 olarak saptanmıştır. Bunu sırayla, birinci küçük azı dişi %7,40, birinci büyük azı dişi %3,59, ikinci küçük azı dişi %2,43, ikinci büyük azı dişi %1,92, ikinci kesici diş %1,72 ve üçüncü büyük azı dişi %1,56 ile izlemektedir (Tablo 10, Grafik 3).

Tablo 10: Daimi dişlerde apse oluşumunun çene yarımalarına göre dağılımı (Üst+Alt çene)

Üst+Alt Çene	SOL			SAĞ			GENEL		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	23	1	4,34	25	3	12	48	4	8,33
I2	24	0	0	34	1	2,94	58	1	1,72
C	32	0	0	45	0	0	77	0	0
PM1	39	3	7,69	42	3	7,14	81	6	7,4
PM2	40	2	5	42	0	0	82	2	2,43
M1	69	3	4,34	70	2	2,85	139	5	3,59
M2	47	1	2,12	57	1	1,75	104	2	1,92
M3	31	1	3,22	33	0	0	64	1	1,56
Toplam	305	11	3,60	348	10	2,87	653	21	3,21

B: Bakılan, G: Gözlenen

Grafik 3: Apse oluşumunun diş gruplarına göre dağılımı (Üst+Alt Çene)

İncelenen çenelerdeki apselerin diş köklerinde olduğu gözlenmiştir. Yaşı saptanabilen bireylerde apse görülme yaşı, üst çenede 2 adet ile cinsiyeti tahmin edilemeyen birey orta erişkin (35-50 yaş) yaş grubunda yer almaktadır. Apse, iki bireyde de birinci büyük azı dışında tespit edilmiştir. Genç erişkin yaş grubuna ait 1 adet erkek bireyde birinci büyük azı dışında apse gözlenmiştir. Alt çenede yaşları tahmin edilebilen 5 adet erkek bireyden 3 adedi genç erişkin (20-35 yaş) yaş grubunda, 2 adedi orta erişkin (35-50 yaş) yaş grubunda tahmin edilmiştir. Kadın bireylerde apse görülme yaşı, 2 adet birey ile orta erişkin (35-50 yaş) yaş grubunda yer almaktadır.

3. Ölüm Öncesi Diş Kaybı

Bireylerin yaşamları esnasında kaybettikleri dişler, ölüm öncesi diş kayıpları (antemortem diş kaybı) olarak tanımlanır. Oluşum nedenleri arasında, diş taşı, aşınma, çürük, periodental rahatsızlıklar ve travmalar yer almaktadır (Brothwell, 1981:156; Ortner ve Putschar, 1985: 453).

Yetişkin bireylere ait üst ve alt çenedeki 561 adet alveolün 251'inde (%44,74) antemortem diş kaybı görülmüştür (Fotoğraf 9-13). Cinsiyetler arasında antemortem diş kaybı oranı, kadınlarda 111 adet alveolün 19'unda (%17,11), erkeklerde 203 alveolün 108'inde (%53,20), cinsiyeti bilinmeyen bireylere ait 247 adet alveolün 114'ünde (%46,15) olarak bulunmuştur. Ölüm öncesi diş kaybında üst ve alt çene birlikte değerlendirildiğinde üçüncü büyük azı dişi en fazla etkilenen diş olarak tespit edilmiştir (Tablo 11). Cinsiyetler arasındaki değerlendirme sonucunda ise ölüm öncesi diş kayıpları erkeklerde kadınlara oranla daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Tablo 11: Yetişkin bireylere ait ölüm öncesi (antemortem) diş kaybının cinsiyetler arasındaki dağılımı (Üst+Alt Çene).

	Kadın			Erkek			Cins. Bilinm.			Toplam		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%	B	G	%
Üst+Alt Çene												
I1	7	0	0	24	7	29,16	8	8	100,00	39	17	43,58
I2	11	0	0	25	7	28,00	14	10	71,42	50	17	34,00
C	19	2	10,52	27	4	14,81	19	9	47,36	65	15	23,07
PM1	16	2	12,50	26	11	42,30	29	11	37,93	71	24	33,80
PM2	14	3	21,42	27	15	55,55	35	12	34,28	76	40	52,63
M1	18	5	27,77	25	25	100,00	62	24	38,70	105	54	51,42
M2	16	4	25,00	27	22	81,48	48	19	39,58	91	45	49,45
M3	10	3	30,00	22	17	77,27	32	19	59,35	64	39	60,93
Toplam	111	19	17,11	203	108	53,20	247	114	46,15	561	251	44,74

B: Bakılan, G: Gözlenen

Aktaş Mevkii mezarlarındaki bireylerin ölüm öncesi diş kaybı cinsiyet ve yaş gruplarına göre değerlendirildiğinde, üst çenede yaşları ve cinsiyetleri tahmin edilebilen erkek birey sayısı 3 adet olup, bireylerin hepsinin yaş gruplarının dağılımları orta erişkin yaş grubunda olduğu tahmin edilmiştir. Cinsiyeti tahmin edilemeyen fakat yaşları tahmin edilebilen 4 adet bireyin yaş grupları; 2 adet orta erişkin (35-50 yaş), 2 adet ileri erişkin (+50 yaş) yaş grubunda olduğu tahmin edilmiştir. Üst çenede yaşları tahmin edilebilen kadın bireylerde ölüm öncesi diş kaybı olan birey bulunmamaktadır. Alt çenede ölüm öncesi diş kayıpları cinsiyetleri ve yaşları birlikte değerlendirildiğinde; erkek bireylerin 13 adedinde ölüm öncesi diş kayıpları çeşitli sayılarda gözlenmiştir. Diş kayıplarının bulunduğu yaş grupları ise şöyledir: 2 adedi genç erişkin birey (20-35 yaş), 10 adedi orta erişkin (35-50 yaş) ve 1 adedi ileri erişkin (+50 yaş) yaş grubundadır. Alt çenedeki yaşları ve cinsiyeti tahmin edilebilen kadın bireylerin ölüm öncesi diş kayıpları değerlendirildiğinde; genç erişkin (20-35 yaş) yaş grubundaki kadın birey sayısı 1 adet, orta erişkin (35-50 yaş) yaş grubundaki birey sayısı 3 adet ve ileri erişkin (+50 yaş) yaş grubundaki birey sayısı da 1 adet olmak üzere toplam 5 adet bireyde ölüm öncesi diş kaybı görülmüştür. Cinsiyeti bilinmeyen yaşı tahmin edilebilen alt çenedeki ölüm öncesi diş kayıplarının görülmesinin yaşlara göre dağılımı ise şöyledir: Genç erişkin (20-35 yaş) birey sayısı 3 adet, orta erişkin (35-50 yaş) birey sayısı 4 adet ve ileri erişkin (+50 yaş) birey sayısı 2 adet olmak üzere toplamda 9 adettir.

Alt çenede 11 adet bireyde (1 adet kadın, 3 adet erkek, 7 adet cinsiyeti tahmin edilemeyen) diş bulunmamaktadır. Bu bireylerden yaşları tahmin edilebilen 3 adet birey (1 adet erkek, 2 adet cinsiyeti bilinmeyen) ileri erişkin (+50 yaş) yaş grubunda yer almaktadır. Cinsiyeti ve yaşı tahmin edilemeyen 2 adet bireyin alt çenedeki bütün dişleri ölüm öncesinde kaybedilmiştir. Diğer bireyler çenede diş taşımadıkları için yaşları tahmin edilememiştir. Üst çenede 4 adet cinsiyeti bilinmeyen bireyde diş bulunmamaktadır. Bireylerin 3 adedinin yaşları tahmin edilememiştir. 1 adet birey ileri erişkin (+50 yaş) yaş grubunda yer almaktadır. Böylece yaş ilerledikçe ölüm öncesi diş kayıplarının üst ve alt çenede meydana getirdiği yapısal değişiklikler daha net görülebilmektedir (Çıracak ve ark. 2009: 106).

4. Diş Anomalileri

Dişlerde görülen anomaliler yapı, sayı, sürme gecikmesi ya da çeneler üzerindeki konum olarak görülebilir (Özbek, 2007:44). Hiperdontia adı verilen anomali, fazla sayıda diş olarak tanımlanır (Primosch, 1981: 204; Ortner ve Putschar, 1985: 449; Byahatti, 2011: 665). Üst ve alt dişlerdeki daimi ve süt dişlerde, tek sayıda, çok sayıda, çenedeki her iki yarımda, bir yarımda, sadece üst veya alt çenede ve her iki çenede birlikte görülebilir (Kapil ve ark. 2012:149). Cinsiyetler arasında bir karşılaştırma yapıldığında hiperdontia görülme oranı erkeklerde kadınlara göre daha fazla rastlanmaktadır.

164

Aktaş Mevkisi mezarlarındaki 4 adet oda mezardan elde edilen üst ve alt çeneler incelendiğinde 3 adet alt çene yarımında üçüncü büyük azı dişinin arkasında çıkmış, çıkmak üzere konumlanmış ve ölüm sonrası (postmortem) diş kaybı olarak bulunan hiperdontia görülmüştür (Acar, 2014) (Fotoğraf 14-15). Bu anomalinin genetik ve çevre şartlarından olabileceği tahmin edilmektedir (Xiu-Ping Wang ve Jiabing Fan, 2011:263). Saptanan anomalilerin aynı mezar odasında olması bireylerin yakın akraba olabileceklerini düşündürmektedir. Bireylerin cinsiyetleri 2 adet erkek, 1 adet cinsiyeti bilinmeyen birey olarak tahmin edilmiştir. Cinsiyeti bilinmeyen ve erkek bireylerin yaş dağılımlarına bakıldığında bireylerin hepsinin genç erişkin (20-35 yaş) yaş grubunda olduğu tahmin edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Midyat Aktaş Mevkii oda mezarlarından elde edilen kalıntılar, gömme geleneği ve kullanılan odaların zamanla çevre şartlarından dolayı tahrip olması sebebiyle karışık ve yığın halindedir. Kalıntıların bu şekilde olması materyallerin bütünlüğünün bozulmasına sebep olmuştur. Çalışmada kullanılan çenelerin her biri bir birey olarak değerlendirilmiştir. Birey sayısının tahmini için mezar odalarındaki çene dışındaki tek kemiklerden ve çift kemiklerden de yön tayini ile karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Bu şekilde çene parçalarının aynı kişiye ait olma olasılığı en aza indirilmiştir.

Üst ve alt çeneye ait (Kadın: 17, Erkek: 46) toplam 63 bireyde cinsiyet tahmini yapılmış, 162 bireyin ise cinsiyet kriterlerinin yeteri kadar görülememesi

sebebiyle cinsiyet tahmini yapılamamıştır. Cinsiyet kriterlerinin yeterli olarak bulunmaması toplumdaki demografik yapının tam olarak belirlenememesine sebep olmaktadır. Dişlerin, yaşam koşullarına ve zor çevre şartlarına karşı daha dayanıklı bir yapıda olması, bireylerin yaşları hakkında güvenilir sonuçlara ulaşmaya yardımcı olur (Brothwell, 1981: 111; Hilsen, 2001: 249). Dişlerin sürme dönemleri bebek ve çocuk bireylerin yaşını tahmin etmede daha güvenilir bilgiler verirken, ileri yaşlarda toplumlar arasında belirgin farkların oluşmasına sebep olabilir. Toplumdaki bireylerin gelişim dönemlerinin farklılık göstermesi buna neden olmaktadır (Demirjian ve diğ., 1973: 217; Brothwell, 1981: 111; Krogman ve İşcan, 1986: 358). Bebek ve çocuk bireylerin toplumda ölüm oranları 01-02 yaş arasında (%30) daha fazla olduğu görülmüştür.

Anadoluda yapılan diğer kazılarda elde edilen bulguların karşılaştırmalı analizi ile insanların sağlık ve çevreyle ilişkilerinin daha iyi anlaşılması sağlanır. Bu sebeple, Midyat Aktaş Mevkii bireyleri coğrafi yakınlık ve dönemsel yakınlık taşıyan Anadolu toplumları ile karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Diş ve çene patoloji verileri, aynı dönem veya yakın dönem diğer Anadolu toplumlarından elde edilen bulgularla karşılaştırmalı olarak Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12: Midyat Aktaş Mevkii yetişkin bireylerine ait dişlerde ve çenelerde görülen patolojik oluşumların, Anadolu toplumlarıyla karşılaştırılması

Toplum	Dönem	Araştırmacı	Çürük	Aps	Antemortem D.K.
Arslantep	Geç Roma	Uzel ve diğ. 1988	9,52		14,2
Dara Antik Kent	Geç Roma	Acar (2017)	7,14	9,09	7,31
Sardis	G.Roma E. Bizans	Eroğlu (1998)	8,7	7,26	16,04
İznik	G. Bizans	Erdal (1996)	10,88	3,93	7
Büyük Saray Eski Cezaevi	G. Bizans	Erdal (2003)	9,6	5,1	12
Smyrna Agorası	Bizans	Gözlük ve diğ. (2006)	4,68	1,63	7,61
Adramytteion (Örentepe)	Bizans	Atamtürk ve Duyar (2008)	10,1	1,36	9,43
Kyzikos	Bizans	Gözlük ve diğ. (2009)	7,76		3,79
Alanya Kalesi	Bizans	Üstündağ ve Demirel (2009)	12,6	2,3	2,8

Datça/Burgaz	Bizans	Arıhan ve diğ.(2010)	20	11,1	33,82
İasos	Bizans	Yılmaz Usta, 2013	5,38	2,1	13,87
Midyat Aktaş				9,2	
Mevkii	Roma	Bu çalışma	6,19	9	42,95

Tablo 12'ye göre; Midyat Aktaş Mevkii bireylerinde diğer Anadolu toplumlarına göre apse ve ölüm öncesi diş kayıpları görülme oranları daha yüksek değerdedir. Ölüm öncesi diş kayıpları oranı diğer toplumlara göre daha fazla görülmesinin sebebi, ileri derecede aşınma, taçların zamanla kaybedilmesi ve dişlerin gevşeyip kendiliğinden düşmüş olması sonucu ortaya çıktığı tahmin edilmiştir. Midyat Aktaş Mevkii bireylerinde ölüm öncesi kayıp oranının yüksek olması, yaş ilerledikçe ve toplumun sert gıdalara besin diyetinde daha çok yer vermesi ile üst ve alt çenede meydana gelen yapısal değişiklikler sonucu olabilir. Tablo 12'deki çürük oranı diğer Anadolu toplumları ile karşılaştırıldığında daha düşük seviyede kalmıştır. Diş çürüğü oranı toplumların besleme alışkanlıkları hakkında bilgi edinebileceğimiz kriterler arasındadır (Özbek, 2007: 57). Çürük görülme oranının düşük olması popülasyonun besin alışkanlıklarının karbonhidratlı gıdalardan daha çok hayvansal proteinle beslendikleri sonucuna ulaşılabilir. Yani toplumun beslenme kalitesinin karşılaştırılan çağdaş ya da yakın dönemdeki toplumlara göre daha yüksek durumda olduğunu söyleyebiliriz. Çürük oranının az olmasının bir diğer sebebi olarak erken yaşta apse ve diş kayıplarının yaşanması olarak tahmin edilmiştir.

Midyat Aktaş bireylerinin diş çürük oranının en fazla görüldüğü diş büyük azı dişleridir. Yapılan araştırmalarda diş çürüğüne en fazla rastlanan dişlerin büyük azılar olduğu daha sonra küçük azılar olduğu görülmüştür (Hillson, 1996:280). Ölüm öncesi diş kayıpları hariç tüm çene ve diş patolojileri kadınlarda daha yüksek oranda gözlemlenmiştir. Diş çürüğü oranının kadınlarda daha yüksek oranda görülmesinin sebebi olarak erkeklerin daha fazla hayvansal gıda tükettikleri, kadınların ise daha fazla karbonhidratlı gıdalara yönelmiş olduğunu söyleyebiliriz (Brothwell, 1981:153). Midyat Aktaş Mevkii bireylerinde de diş çürüğü oranı kadınlarda daha yüksek seviyede görülmüştür. Sonuç olarak incelenen çene ve diş patolojilerinde cinsiyete göre beklenen dağılım Midyat Aktaş Mevkii bireylerinde de aynı olup, cinsiyete özgü bir farklılık taşımamaktadır.

Yaşı saptanabilen yetişkin bireylerde üst ve alt çene birlikte değerlendirildiğinde en fazla birey (%60,19'u (N: 62)) genç erişkin (20-35 yaş) grubunda yer almaktadır. Yaş ve cinsiyet dağılımına bakıldığında %60'ı kadın ve %50'si erkek bireylerin genç erişkin (20-35 yaş) grubunda yer aldığı tahmin edilmiştir. Cinsiyeti bilinmeyen bireylerin %66,07'si genç erişkin (20-35 yaş) grubunda olduğu görülmüştür. Midyat Aktaş Mevkii popülasyonunda olduğu gibi eski Anadolu topluluklarında da Roma döneminde sık görülen bebek ve çocuk

ölümlerinin yüksek olmasının nedenini, yetersiz beslenme, enfeksiyonel rahatsızlıklar ve çevre koşullarının yetersizliği olarak tahmin edilmiştir (Erdal, 2003:23-34).

Sonuç olarak; Mardin, Midyat Aktaş Mevkii çene ve diş bulguları değerlendirildiğinde toplumda temsil kuvveti yüksek sayıda (N: 319 adet) birey olduğu saptanmıştır. Bu bireylerin %70,84'ünün yetişkin, %29,15'inin bebek ve çocuk olduğu anlaşılmıştır. Bebek bireylerin ölüm oranının 01-02 yaş arasında yoğunluk gösterdiği bunun sebebinin ise yetersiz beslenme olabileceği tahmin edilmiştir. Midyat Aktaş Mevkii bireylerinde eski Anadolu'da yaşayan çağdaşı diğer toplumlarına göre apse ve ölüm öncesi diş kayıplarının daha fazla olmasının; bu bireylerin ağız, diş ve çene sağlık durumunun yeterli korunmadığının bir göstergesi olduğu tahmin edilmiştir. Toplumdaki çürük oranının düşük olmasının nedeni; ölüm öncesi diş kayıplarının ve apse oranının fazla olmasından veya besin olarak hayvansal protein tercih edilmesinden kaynaklı olabileceği tahmin edilmiştir. Diş çürüğü en fazla, büyük azı dişlerde görülmüş ve ölüm öncesi diş kayıplarından en fazla etkilenen dişin, üçüncü büyük azı dişleri olduğu saptanmıştır. Karşılaştırılan toplumlardan farklı olarak, incelenen toplumda apse en fazla birinci kesici dişte görülmüştür. Toplumun beslenme alışkanlıklarının hayvansal protein ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen toplumun, karşılaştırılan toplumlardan belirgin farklılık taşıyan bir özellikte olmadığını, ortalama bir yaşam kalitesinde hayatlarını sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Çalışmadan elde edilen diş ve çene verilerinin günümüz Midyat bireylerinin çene, diş ve ağız sağlık durumuna yönelik karşılaştırmalı analizi için de veri kaynağı olarak kullanılabilirliği düşünülmektedir.

Teşekkür

Bu iskeletleri çalışmam için gerekli izinleri veren ve desteklerini esirgemeyen Mardin Müze Müdürü Nihat Erdoğan'a, kazı ile ilgili her türlü dokümanı ve fotoğrafı paylaşan Arkeolog Süleyman Bayar'a, Arkeolog Mehmet Deniz'e ve Arkeolog Erkan Atay'a teşekkürü bir borç bilirim.

Kaynakça

- ACAR, A. (2017). Dara Antik Kent Kazısı Antropolojik Analiz. 39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 22-26 Mayıs 2017, Bursa.
- ACAR, A. (2014). Fourth Molars- Hyperdontia: A Case Report In Midyat/Aktas. Balkan Academy Forensic Science 10th Annual Meeting, 21-23 June 2014, Alexandropolis, Greece.
- ARIHAN, S.K., ÇIRAK, A., ERKMAN, C. (2010). Datça/Burgaz İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi. 25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, s. 297-310.
- ATAMTÜRK, D., DUYAR, İ. (2008). Adramytteion (Örentepe) İskeletlerinde Ağız ve Diş Sağlığı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 25 (1): 1-15.
- AUFDERHEIDE, A.C., RODRIGUEZ-MARTIN, C. (1998). Encyclopedia of Human Paleopathology. Cambridge University Press.

- BROTHWELL, D.R. (1981). Digging up Bones. 3. Baskı, London: Oxford University Press.
- BUIKSTRA, J.E., UBELAKER, D.H. (1994). Standards: For Data Collection From Human Skeletal Remains. Arkansas Archeological Survey Research Series, No:44
- BYAHATTİ, S.M. (2011). Hyperdontia: 3 Cases Reported. Journal of Clinical and Diognastic Research, Vol-5(3) 665-668.
- ÇIRAK, A., KARAGÖZ ARIHAN, S., ŞİMŞEK, S., ERKMAN, A.C. (2009). Eski Anadolu Toplumlarında Yaşa Bağlı Diş Kayıpları. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 2:105-111.
- DEMİRJIAN, A., GOLDSTEIN, H., TANNER, J.M. (1973). A New System of Dental Age Assessment. Human Biology, 45:211-227.
- ERDAL, Y.S. (1996). İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açıdan İncelenmesi. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDAL, Y.S. (2003). Büyük Saray-Eski Cezaevi Çevresi Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan İnsan Kalıntılarının Antropolojik Analizi. 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, s.15-30.
- ERDOĞAN, N., DENİZ, M. (2014). Aktaş Mevkii Nekropol Kazısı 2013. 23. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 04-07 Mayıs 2014, Mardin.
- EROĞLU, S. (1998). Sardis Roma-Bizans Toplumlarında Diş Hastalıkları ve Ağız Sağlığı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖZLÜK, P., DURGUNLU, Ö., ÖZDEMİR, TAŞLIALAN, S.M., SEVİM, A.(2006). Smyrna Agorası İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi. 21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, s.125-140.
- GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, P., YAŞAR, F., YİÇİT, A., SEVİM EROL, A. (2009). Kyzikos İskeletlerinin Dental Analizi. 24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, s.139-162.
- HILSON, S. (1986). Teeth. Cambridge University Press, London.
- HILLSON, S. (2001). Recording Dental Caries in Archaeological Remains. International Journal of Osteoarchaeology, 11: 249-289.
- KAPIL, K.D., SUVIL, W., FAZİL, A., YAJUVENDER, H.S. (2012), Supernumerary Teeth. Indian Journal of Dental Sciences, Issue 1, Vol:4, p:149-150.
- KROGMAN, W.M., İŞCAN, M.Y. (1986). The Human Skeleton in Forensic Medicine. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- OLIVIER, G. (1969). Practical Anthropology. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Ilionis.
- ORTNER, D.J., PUTSCHAR, W. (1981). Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. Washington: Smithsonian Institution Press.
- ÖZBEK, M. (2007). Dişlerle Zamanda Yolculuk. Ankara:Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- PRİMOSCH, R.E. (1981). Anterior Supernumerary Teeth-Assessment and Surgical Intervention in Children. The American Academy of Pedodontics, Vol 3. No. 2.
- UBELAKER, D. H. (1978). Human Skeletal Remains. Smithsonian Institution, Aldine Publishing Company, Chicago.
- ÜSTÜNDAĞ, H., DEMİREL, F. A. (2009). Alanya Kalesi İskelet Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 26 (1), 219-234.
- WHITE, D. T, FOLKENS, P. A., (2005). The Human Bone Manual, Printed by Elsevier, Academic Press, U. S. A.
- XIU-PING WANG, JIABING FAN. (2011). Moleculer Genetics of Supernumerary Tooth Formation. Genesis, 49 261-277.

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Aktaş Mevkii güneyden genel görünüm Fotoğraf 2: A Mezar Odası (Batıdan görünüm)

Fotoğraf 3: A Odası Batıdan görünüş

Fotoğraf 4: A Odası iç görünüm

Fotoğraf 5: B Mezar Odası Batıdan görünüm

Fotoğraf6: C Mezar Odası Girişi

Fotoğraf 7: D Mezar Odası Girişi bulgusu

Fotoğraf 8: Alt çenede yanma bulgusu

Fotoğraf 9: Üst çenede çürük ve antemortem diş kaybı

Fotoğraf 10: Alt çenede çürük

Fotoğraf 11: Üst çenede apse

Fotoğraf 12: Alt çenede apse

Fotoğraf 13: Alt çenede antemortem diş kaybı

Fotoğraf 14: Alt çenede hiperdontia

Fotoğraf 15: Alt çenede hiperdontia